

UDK 37. 014 (497. 1) «1925/1926»
32 : 929 Radić S.

STJEPAN RADIĆ KAO MINISTAR PROSVETE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Dušan BAJAGIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije

APSTRAKT: Primenom više naučnih metoda istraživan je mandat ministra prosvete Stjepana Radića, a posebno delatnost u odnosu na oblast prosvete. Rezultati govore o nastojanju Stjepana Radića da u praksi ostvari odrednice o visokom školstvu iz političkog programa Hrvatske seljačke stranke.

Delatnost ministra prosvete bila je propisana na osnovu Vidovdanskog ustava i svih zakona kojima je bila regulisana državna uprava. Na osnovu njih su bile zadate funkcije ministra u svim oblastima delovanja Ministarstva prosvete. Predmet istraživanja, odnosno pitanje na koje tražimo odgovor jeste kako Stjepan Radić u vreme svog mandata ostvaruje propisane funkcije. U odgovoru na ovo pitanje primenjujemo historiografsku metodu (navodimo sve akte koje je Stjepan Radić doneo, a koji su kao neklasifikovana građa objavljeni u *Prosvetnom glasniku* Ministarstva prosvete Kraljevine SHS), kao i kvantitativni metod analize sadržaja dokumenata. Kvantitativnim metodom htelo se doći do empirijskog utemeljenja rezultata. Uvođenje novih metodoloških pristupa nije naš cilj, već sredstvo da bismo se približili naučnoj istini. Naime, kvantitativnim metodom smo nameravali da donešena akta razložimo na osnovne funkcije: organizacione, normativno-pravne, materijalne, kadrovske i ostale. Kvantitativna analiza nam služi kao predradnja za kvalitativnu ocenu rada ministra prosvete Stjepana Radića. Naš naučni cilj jeste naučna deskripcija i klasifikacija akata koje je doneo Stjepan Radić, a društveni cilj je izgradnja naučne osnove na do sada neobrađivanom opusu građe.

Stjepan Radić¹ je bio predsednik Hrvatske (pučke) seljačke stranke. Stranka je od svog nastanka decembra 1904. godine bila nosilac ideje o državi

¹ Dragutin Hlaca, *Stjepan Radić i njegov politički rad*, Zagreb, 1923; Milan Marjanović, *Stjepan Radić*, Beograd, 1937; Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb,

Hrvatskoj na osnovama hrvatskog državnog prava. Sa političkim profilom koji se ispoljavao kroz republikanski i konfederativni program, stranka je bila nosilac nacionalnog pokreta i osnovica hrvatskom otporu da se ostvari uređenje na centralističkim osnovama u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Primenjujući metodu bojkota u političkoj praksi objektivno je podsticala otpor svih separatističkih snaga u Kraljevini, naročito „frankovaca i drugih pristalica restauracije nove podunavske države”.²

Vaspitanje i obrazovanje u političkom programu Stjepana Radića i Hrvatske seljačke stranke

Hrvatska pučka seljačka stranka predviđala je u svom programu nekoliko elemenata za reformu školstva. Reforma školstva je imala za cilj otvaranje opštih i besplatnih narodnih škola sa programom poljoprivredne obuke. Posebno mesto u školskom programu trebalo je da dobije nastava stranih jezika, kursevi iz raznih naučnih i oblasti narodnog života i društvenog razvoja čovečanstva. Pažnja je usmeravana na organizaciju „viših državnih škola” za sve vrste državnih službenika koje bi pohađali učenici srednjih škola a trajale bi od dve do četiri godine.³

Ideje o reformi školstva Stjepan Radić je izneo 1903. godine. Osnovnu školu shvatao je kao deo društva, kao najvažniju instituciju sa misijom da na moderan način obrazuje najšire slojeve stanovništva i zasnovanu na nekoliko osnovnih načela. Prvo načelo takve institucije bilo je izgradnja moralne ličnosti učenika. Drugo načelo je predviđalo da se škola uskladuje sa crkvom i vera sa naukom, tako da hrišćanske škole ne dođu pod uticaj katoličkog klera ili pravoslavnog sveštenstva. Treće načelo je podrazumevalo zaštitu škole i učitelja od pritisaka crkve, države i političkih stranaka. Četvrto načelo predviđalo je uvodjenje reda i organizacije posla u škole. Petim i šestim načelom tražena je zaštita učenika u smislu da se preventivno uklone uzroci lošeg ponašanja. Radić je naglašavao značaj stimulisanja u zapošljavanju učitelja i učiteljica u smislu efikasnijeg suzbijanja nepismenosti i izgradnje čvrstih veza između društva i škole.⁴

1990; Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998; Mark Biondich, *Stjepan Radic, the Croat Peasant Party, and the politics of mass mobilization, 1904–1928*, Toronto, Buffalo, London, 2000; Ivo Perić, *Stjepan Radić: 1871–1928*, Zagreb, 2003.

² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Beograd, 1988, str. 1/99. Videti: *Hrvatska pučka seljačka stranka*, Zagreb, 1905; Vladko Maček, *Bit hrvatskog seljačkog pokreta*, Zagreb, 1937; Hrvoje Matković, *Povjest hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999; Mark Biondich, *Stjepan Radic, the Croat Peasant Party and the politics of mass mobilization, 1904–1928*, Toronto, Buffalo, London, 2000.

³ Branka Boban, „Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi”, *Radovi ZHP*, 34-35-36/2001–2004, Zagreb, str. 135–156.

⁴ *Isto*, str. 135–156.

Srednja škola je trebalo da pruža opšte, stručno i naročito tehničko obrazovanje, i u tom smislu je predlagao otvaranje većeg broja srednjih stručnih škola: poljoprivrednih, zanatskih i trgovačkih.⁵

Visoko školstvo je zamišljao kao nosioca modernog obrazovanja po modelu koji bi se sastojao od ideja i fakata, gde bi nastavu držali profesori različitih uverenja, odnosno u kojem bi se studenti podsticali da razvijaju svoje ideje. Shodno ovim stavovima, tražio je uvođenje studija medicine, tehnike, a naročito poljoprivrede na Sveučilištu u Zagrebu. Isticao je da posebnu pažnju treba posvetiti predavanjima o državi, narodnoj privredi, izučavanju praktičnih trgovačkih predmeta kao što su bankarstvo ili računovodstvo, odnosno da prioritet treba dati predmetima važnim za privredu i državu.⁶

U Nacrtu ustava Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1921. godine osnovu sistema obrazovanja činila je četvorogodišnja osnovna škola za svu mušku i žensku decu sa programom opšteg obrazovanja i obukom u privrednom poslu. Sistem srednjih škola zasnivao bi se na četvorogodišnjim narodnim školama sa programom za opšte obrazovanje, nastavu iz praktičnog rada, uz učenje stranih jezika, i na stručnim školama za zanat, trgovinu i privredu sa opšteobrazovnim tečajevima i nastavom stranih jezika. Školovanje inteligencije ostvarivalo bi se u naučnim zavodima sa ciljem da se obezbede nove sudije, učitelji, veterinari, sveštenici, farmaceuti, građevinari itd. dok bi se medicinski i tehnički fakulteti ustanovili za profesore škola za opšte obrazovanje i za profesore stručnih škola za inteligenciju.⁷

Ministar prosvete Stjepan Radić

Stjepan Radić je dužnost ministra prosvete vršio u desetoj vladi Nikole Pašića i u vladi Nikole T. Uzunovića, u vremenu od 17. novembra 1925. do 15. aprila 1926. godine.⁸ Pre Stjepana Radića dužnost ministra prosvete obavljali su:

⁵ *Isto*, str. 135–156.

⁶ *Isto*, str. 135–156.

⁷ *Isto*, str. 135–156.

⁸ Pristup dosledne opozicije zvaničnoj vlasti Stjepan Radić i Hrvatska seljačka stranka promenili su ulaskom u parlament, prihvatanjem Vidovdanskog ustava i dinastije Kradordević. U pregovorima između zvaničnika Radikalne stranke i HSS-a stvorena je jedna partijsko-politička kombinacija iz koje je nastala vlada. Tada je bio potpisan jedan akt sporazma u kojem je bio utvrđen sastav zajedničke vlade, čiji je najvažniji zadatak bio da integralno primenjuje i izvodi ustav u državi uz primenu postojećih i donošenje novih zakona. Ovim su stvoreni uslovi da 18. jula 1925. godine počne sa radom deseta vlada Nikole Pašića. Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd, 1979, str. 196–204. Videti: Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I–II, Zagreb, 1961, str. I/481–484; Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, I–III, Beograd, 1996, str. I/215–216.

Ljubomir Davidović,⁹ Pavle D. Marinković,¹⁰ Miloš Trifunović,¹¹ Svetozar Pribičević¹² i Anton Korošec.¹³ Kao Radićev prethodnik, u resoru Ministarstva prosvete u desetoj vladi Nikole Pašića, Velja Vukićević je propisao akta za osnovno, srednje i više školstvo. Na čelu sa navedenim ministrima u radu Ministarstva prosvete često je izostajao kontinuitet, usled njihovih suprotstavljenih političkih pogleda, afiniteta, interesovanja i kulturne koncepcije.¹⁴

Kao ministar prosvete, Radić je najavljavao depolitizaciju Ministarstva, podizanje narodnih škola, borbu s kulturnom i prosvetnom zaostalošću, otvaranje kurseva za nepismene u toku zimskih meseci.¹⁵ Nastojao je da reaktivira školske programe iz doba Austro-Ugarske koje je izradio Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske banske vlade.¹⁶

Kritikovao je premeštanje učitelja i profesora iz Hrvatske u Srbiju, nezaposlenost i naročito protekciju na stranačkoj osnovi kod zapošljavanja.¹⁷ U toku svog mandata mnogim članovima svoje porodice našao je posao, zbog čega je optuživan za korupciju.¹⁸

Stjepan Radić je kao ministar prosvete pristupao prosvetnom radu sa tendencijom da kroz njega ostvari političku korist.¹⁹ U tom smislu penzionisao je devetoricu profesora Sveučilišta u Zagrebu.²⁰ Svoju dužnost da se kao ministar

⁹ Ljubomir Davidović je formirao Prosvetni odbor, dao je načela, nastavne planove i projekte za osnovne i srednje škole. Zaslužan je i za zakonsku regulaciju Ministarstva prosvete. Gordana Pavlović-Lazarević, „Biografije”, *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941*, Beograd, 2000, str. 117–118.

¹⁰ Pavle D. Marinković propisao je nastavni plan i program rada učiteljskih škola. *Isto*, str. 120.

¹¹ Miloš Trifunović je nastojao da poveća broj osnovnih škola, zalagao se za podizanje novih školskih zgrada, povećanje broja upisane dece i da se osnovna škola produži sa četiri na osam godina. *Isto*, str. 122.

¹² Svetozar Pribičević je pokušao da šire deluje na oblast prosvete, ozakonio je uredbu o Višoj pedagoškoj školi, dao je da se osnuju mnoge stručne srednje poljoprivredne i vojne (podoficirske) škole i nastojao je da se izradi jedinstveni nastavni plan i program za četvororazrednu osnovnu školu. *Isto*, str. 124.

¹³ Anton Korošec kao ministar prosvete doneo je pravilnike za različite vrste škola. *Isto*, str. 126.

¹⁴ Ljubodrag Dimić, *n. d.*, str. 1/215–220.

¹⁵ *Isto*, str. 1/221–222.

¹⁶ Branka Boban, *n. d.*, str. 135–156.

¹⁷ Ivo Perić, *Stjepan Radić: 1871–1928*, Zagreb, 2003, str. 398.

¹⁸ Ferdo Čulinović, *n. d.*, str. 1/483.

¹⁹ Ljubodrag Dimić, *n. d.*, str. 1/222.

²⁰ Ministar Radić penzionisao je ove profesore Univeziteta: Branka Vodnika, Milana Preloga, Vladimira Dvornikovića, Ferdu Kocha, Marina Kiseljaka, Petra Bulata, Grgu Novaka, Vojislava Radovanovića i Artura Schneidera. Milan Prelog je u tom trenutku bio dekan, tako da je bio razrešen i od te dužnosti. Ovakva odluka ministra Radića izazvala je veliko negodovanje u akdemskoj i široj javnosti u Zagrebu i navela je rektora Univerziteta u Zagrebu Dragu Perovića da protiv nje protestuje u Beogradu. Podsticaj za penzionisanje ovih profesora dao je Gavro Manojlović, predsednik udruženja visokoškolskih nastavnika u Zagrebu, koji je te prisilno penzionisane profesore isključio i iz tog udruženja. Ivo Perić, *n. d.*, str. 401.

prosvete upoznaje sa prosvetnim prilikama i delovanjem prosvetnih institucija na terenu koristio je i za održavanje stranačkih skupova i političkih promocija za pristalice HSS-a pretežno po Hrvatskoj, Bačkoj, Bosni i Hercegovini.²¹

U periodu u kojem je Radić bio ministar prosvete bilo je i nekoliko diskusija poslanika u Narodnoj skupštini koje su se odnosile na njegov rad i politiku u Ministarstvu prosvete. Radićevo držanje napadale su podjednako i pristalice ideje integralnog jugoslovenstva i pristalice federalističkog uređenja države.²²

Integralci su mu, u njegovoj prosvetnoj politici, zamerali zanemarivanje srpskog stanovništva u Hrvatskoj, pokušaje da odstrani jugoslovenski orijentisane učitelje iz njihove organizacije, nastojanje da svojom prosvetnom politikom uguši narodno jedinstvo i nacionalnu školu, a time i jedinstvo države. Radiću je zamerano i to da njegove reforme nemaju ideje i da nema svoj program rada.²³

Sa druge strane, Radiću su pritužbe stizale i od federalista, koji su mu zamerali na jednoj provizornoj konstrukciji jedinstva države i federacije naroda i što je preko škole provlačio političke tendencije. Zamerke su stizale i u smislu da u praksi ne ostvaruje svoje ideje o školi koja bi u sebi imala duh sela.²⁴

Delovanje Stjepana Radića na čelu Ministarstva prosvete izazvalo je žestoke reakcije Glavne uprave Profesorskog društva, koja je 9. februara 1926. godine uputila Memorandum predsedniku Ministarskog saveta i Narodnoj skupštini. U njemu je podigla glas u ime očuvanja ideje narodnog jedinstva i za to je tražila zaštitu javnosti, jer je po njenom mišljenju ministar prosvete Stjepan Radić sprovodio nezakonitu, razornu, nenacionalnu politiku, težio razbijanju ove ideje i protivio se izvođenju nastave u duhu jedinstva. Sprečavao je izjednačavanje školskih propisa, školske terminologije i opštih školskih postupaka. Sve-sno je vređao Srbe, ponižavao Slovence i progonio one Hrvate koji sebe nisu odvajali od Srba. Glavna uprava Profesorskog društva založila se za očuvanje i jačanje ideje narodnog jedinstva škole kao ustanove, i nastavnika i učenika u noj.²⁵

Ostvarivanje funkcija u aktima ministra prosvete Stjepana Radića

Stjepan Radić je kao ministar prosvete Kraljevine SHS u vreme svog mandata doneo 57 akta, u kojima je ostvario ukupno 4.788 funkcija. U propisa-

²¹ *Isto*, str. 398–401.

²² Ljubodrag Dimić, *n. d.*, str. 223.

²³ *Isto*, str. I/222–223.

²⁴ *Isto*, str. I/222–223.

²⁵ *Memorandum Glavne uprave Profesorskog društva, podnesen predsedniku Ministarskog save-ta i predsedniku Narodne skupštine, Glasnik profesorskog društva*, citirano prema: Vladeta Te-šić, „Ministarstvo prosvete”, *Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slove-naca i Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941*, Beograd, 2000, str. 69–70.

nim funkcijama ostvario je najviše organizacionih, ukupno 3.627 (75,75%), tako da se njegova uprava Ministarstvom prosvete Kraljevine SHS kao upravnom organizacijom većinom ispoljila kao organizovanje. U okviru uprave Ministarstvom prosvete Stjepan Radić je svojim delovanjem obuhvatio oblasti visokog i višeg školstva, srednjih škola, osnovnih škola i druge.

U oblasti visokog i višeg školstva svojim delovanjem Stjepan Radić je ostvario najviše funkcija u jednom aktu 726 (15,16%) na osnovu kojih je Visoka škola za trgovinu i promet u Zagrebu podignuta u rang fakulteta i preimenovana u Ekonomsko-komercijalnu visoku školu.²⁶ Stvaranje uslova za dalju organizaciju Ekonomsko-komercijalne visoke škole Stjepan Radić je omogućio propisavši akt sa 62 (1,29%) funkcije kojima su utvrđene prelazne odredbe.²⁷ Mogućnost da propiše ova akta Stjepan Radić je dobio na osnovu člana 11 Zakona o budžetskim dvanaestinama za mesece decembar 1925. godine i januar, februar i mart 1926. godine. Naime, kao ministar prosvete Stjepan Radić je dobio ovlašćenje da Visoku školu za trgovinu i promet u Zagrebu pretvori u Ekonomsko-komercijalnu visoku školu sa rangom univerzitetskog fakulteta i da je produži na četiri godine. Ministar prosvete, takođe, bio je ovlašćen da na predlog profesorskog kolegija škole i po odobrenju Ministarskog saveta odredi sve potrebno do posebnog zakonskog uređenja za Visoku školu. Propisivanje člana 11 ostvareno je saglasno članu 24 Zakona o budžetskim dvanaestinama za mesece: avgust, septembar, oktobar i novembar 1925. godine, na osnovu koga je ministar prosvete imao ovlašćenje da u Beogradu otvori Veliku trgovinsku školu (Akademiju trgovine). Shodno tome sredstva namenjena za otvaranje Akademije trgovine u Beogradu preusmerena su za pretvaranje Visoke škole za trgovinu i promet u Zagrebu u Ekonomsko-komercijalnu visoku školu sa rangom univerzitetskog fakulteta.²⁸

Delovanje u smislu dalje organizacije Ekonomsko-komercijalne visoke škole ministar prosvete Stjepan Radić nastavio je ostvarivanjem 137 (2,86%) funkcija kojima su regulisani uslovi za nostrifikaciju doktorata na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu onim kandidatima koji su doktorirali na stranim visokim školama iz ekonomsko-komercijalnih nauka.²⁹ U cilju regu-

²⁶ „Uredba o izmenama i dopunama *§§ 1–12, 14, 16–27, 29–33, zakonske uredbe od 17. juna 1920 – P. Br. 16857 od 23. decembra 1925 godine”, *Prosvetni glasnik*, Službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, XLII, 1–2, Beograd 1926, str. 3–10.

²⁷ „Prelazne odredbe – P. Br. 16976 od 31. decembra 1925. godine – Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 39–40.

²⁸ „Zakon o budžetskim dvanaestinama za mesece avgust, septembar, oktobar i novembar 1925. godine”, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, VII, 173, Beograd, 1925, str. 1–26; „Zakon o budžetskim dvanaestinama za mesece decembar 1925. godine i januar, februar i mart 1926 godine”, *Službene novine Kraljevine SHS*, VII, 276, Beograd, 1925, str. 1–24.

²⁹ „Propis – Br. 7480/1 od 24. januara 1926. godine – Nostrifikacija doktorata ekonomsko-komercijalnih znanosti stranih visokih škola na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 77–79.

lisanja ispitnih propisa, delovao je na osnovu predloga profesorskog saveta škole ostvarivanjem 701 (14,64%) funkcije kojom je bilo regulisano održavanje pojedinačnih ispita, predisпита i diplomskih ispita.³¹ Procedura za prijem doktorata iz ekonomsko-komercijalnih nauka regulisana je ostvarivanjem 473 (9,88%) funkcije.³² Habilitacije privatnih docenata, položaj, prava i dužnosti privatnih docenata, na osnovu predloga prosvetnog saveta, regulisana su ostvarivanjem 303 (6,33%) funkcije.³³ Delatnost ministra prosvete Stjepana Radića na organizovanju Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu zaokružena je ostvarivanjem 64 (1,34%) funkcije kojima je na osnovu predloga profesorskog saveta osnovan Geografski zavod i propisan njegov statut.³⁴

Svojim delovanjem na osnovu predloga profesorskog saveta Stjepan Radić je za Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu propisao 2.466 (51,50%) funkcija, čime je gotovo u potpunost ostvario jednu od vrlo bitnih tački u programu za reformu obrazovanja i vaspitanja u delu koji se odnosi na visoko školstvo, a to je značajnija zastupljenost na Sveučilištu onih nauka koje su bitne za privredu i za državu. U ovom slučaju to su bile ekonomsko-komercijalne nauke. Ostvarenje ove tačke pripada programu reforme obrazovanja i vaspitanja iz vremena pre 1918. godine.

Pored organizacionog utemeljenja Ekonomsko-komercijalne visoke škole Stjepan Radić je svoje delovanje usmerio u pravcu organizacione izgradnje Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu propisavši, na predlog Rektorata Sveučilišta i na osnovu zaključka profesorskog zbora Medicinskog fakulteta, odluku sa 14 (0,29%) funkcija za regulisanje teoretskih ispita drugog rigorozna.³⁵ Stvara se utisak da je odluka doneta u skladu sa autonomijom univerziteta,³⁶ međutim na osnovu Sveučilišnog zakona³⁷ autonomija univerziteta nije bila priznata za Sveučilište u Zagrebu. Ostaje otvoreno pitanje da li je u praksi autonomija univerziteta važila za Sveučilište u Zagrebu kao što je na osnovu Zakona o

³⁰ „Naredba – Br. 7478/I od 12. februara 1926. godine – Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu. Ispitni propisi”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 21–29.

³¹ „Propis – Br. 7479/I od 12. februara 1926. godine – Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu. Propisi za polučenje doktorata”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 29–35.

³² „Propis – Br. 7481/I od 12. februara 1926. godine – Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu. Habilitacija privatnih docenata”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 29–35.

³³ „Odluka – Br. 14943/I od 13. februara 1926. godine – Osnivanje Geografskog zavoda na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu. Statut”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 69–70.

³⁴ „Odluka – Br. 4811/I od 17. februara 1926. godine – Polaganje teoretskih ispita II rigorozna pri Medicinskom fakultetu u Zagrebu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 69.

³⁵ O autonomiji Univerziteta videti u *Autonomija Univerziteta i Činovnički zakon*, Beograd, 1925, str. 3–10.

³⁶ *Sveučilišni zakon i provedbena naredba o državnim ispitima*, Zagreb, 1895, str. 3–41.

Univerzitetu³⁷ i Opšte uredbe³⁸ bila zagarantovana za Univerzitet u Beogradu. Shodno Zakonu o Univerzitetu Kraljevstva SHS u Ljubljani³⁹ autonomija univerziteta bila je zagarantovana i za Univerzu u Ljubljani, a prema Uredbi o Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici⁴⁰ važila je i za ove visokoškolske ustanove.

Stjepan Radić je svoje delovanje u pravcu razvoja institucija visokog i višeg školstva proširio donošenjem odluke sa ostvarenih 48 (1%) funkcija kojima je otvorena vežbaonica uz Višu pedagošku školu u Zagrebu. Odluka je propisana na osnovu naredbe Pokrajinske uprave, Odeljenja za prosvetu i vere, i počivala je na načelima prosvetne autonomije u Hrvatskoj i Slavoniji.⁴¹

Propisanim aktima koja su se odnosila na Sveučilište i ustanove visokog i višeg školstva u Zagrebu, Stjepan Radić je sa ukupno 2.528 (52,79%) ostvarenih funkcija delovao u pravcu dalje izgradnje njihove organizacije i podsticanja njihovog razvoja.

Od ostalih akta koje je Stjepan Radić propisao za oblast visokog i višeg školstva pronađena je još samo jedna odluka sa ostvarenih 11 (0,23%) funkcija na osnovu kojih je osnovan novi seminar na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Osnivanje novog seminara ostvareno je na osnovu zaključaka Saveta Filozofskog fakulteta, a prema načelima autonomije univerziteta ministar prosvete je bio obavezan da za osnivanje seminara propiše odgovarajući akt.⁴²

U ukupnom delovanju ministra prosvete Stjepana Radića na oblast visokog i višeg školstva jasno se uočava da u vreme trajanja svog mandata nije propisao nijedan akt za Univerzitet u Beogradu, za Univerzu u Ljubljani, niti za Pravni fakultet u Subotici. Sa druge strane, kao ministar prosvete, na osnovu postojećih zakonskih i podzakonskih akta, imao je dovoljno zadatih funkcija na osnovu kojih je mogao da deluje u pravcu sveukupnog i podjednagog organizovanja i razvoja institucija visokog i višeg školstva u Kraljevini SHS.

Stjepan Radić je prilikom stupanja na dužnost ministra prosvete u Ministarstvu zatekao započet posao na ujednačavanju pravnih propisa po pokrajina-

³⁷ „Zakon o Univerzitetu, od 27. februara 1905. godine”, *Zbornik zakona i uredba o Liceju, Velikoj školi i Univerzitetu*, (priredio Dragoljub T. Baralić), Beograd, 1967, str. 177–186, (dalje: *Zbornik...*).

³⁸ „Opšta Uredba Univerziteta, od 1. oktobra 1905. godine”, *Zbornik...*, str. 187–210.

³⁹ „Zakon o Univerzitetu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u Ljubljani, od 23. jula 1919. godine”, *Zbornik...*, str. 236–237.

⁴⁰ „Uredba o Filozofskom fakultetu u Skoplju i Pravnom fakultetu u Subotici, od 2. februara 1920. godine”, *Zbornik...*, str. 238–239.

⁴¹ „Odluka upućena velikom županu za Prosvetno odeljenje u Zagrebu – Br. 8351/III od 26. januara 1926. godine – Viša pedagoška škola u Zagrebu. Otvaranje vježbaonice”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 73–74.

⁴² „Odluka – P. Br. 15673/25 od 13. februara 1926. godine – Osnivanje seminara na Filozofskom fakultetu u Skoplju”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 70–71.

ma Kraljevine SHS u oblasti srednjeg školstva. Posao na ujednačavanju propisa u oblasti srednjeg školstva bio je usmeren naročito na ujednačavanje organizacije i funkcionisanja između srednjih i kategorije građanskih škola. Srednje škole su u to vreme bile ustrojene prema Zakonu o srednjim školama Kraljevine Srbije od 4. jula 1912. godine. Građanske škole bile su zastupljenije na onim prostorima Kraljevine SHS koji su do ujedinjenja 1. decembra 1918. godine bili u sastavu Austrougarske monarhije. U kategoriju građanskih škola bile su uključene sve građanske škole, mešćanske (Slovenija), više narodne (trgovačke), više pučke - građanske i više devojačke u Banatu, Bačkoj, Baranji, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji. U cilju ujednačavanja propisa Stjepan Radić je lično ili posredstvom načelnika u Ministarstvu prosvete doneo raspis⁴³ sa ostvarenih 37 (0,77%) funkcija na osnovu kojih su regulisane naplate taksa u građanskim i u srednjim školama i odluku kojom je ostvareno 73 (1,52%) funkcije na osnovu kojih su ukinuti svi propisi i odredbe u pojedinim oblastima po kojima se regulisao prelaz učenika srednjih škola u viši razred građanskih škola.⁴⁴ Shodno navedenom, Stjepan Radić je u toku svog mandata, u cilju ujednačavanja propisa iz oblasti srednjeg školstva na prostoru Kraljevine SHS, delovao sa ostvarenih 110 (2,29%) funkcija.

Pored posla na ujednačavanju propisa za srednje i građanske škole poboljšavana je, u praktičnom smislu gde je to bilo potrebno, organizacija funkcionisanja srednjih i građanskih škola. U tom smislu Stjepan Radić je propisao odluku sa 17 (0,35%) funkcija na osnovu kojih je bio ukinut završni ispit u građanskim školama. Time su svršeni učenici građanskih škola, na osnovu svedočanstva o završenom četvrtom razredu građanske škole, stekli pravo na upis i dalje školovanje u srednjim stručnim školama. Donošenje ovog akta bilo je uslovljeno prethodno usvojenim aktima i predstavljalo je kontinuitet u prosvetnoj delatnosti.⁴⁵ Sa druge strane, kontinuitet prosvetne delatnosti predstavljalo je donošenje raspisa kojeg je po naredbi ministra prosvete potpisao načelnik Odeljenja za srednju nastavu i u kojem je sa 95 (1,98%) ostvarenih funkcija ukinut niži tečajni ispiti u srednjim školama. Ukidanjem ovog ispita dacima je omogućeno da neposredno pređu iz IV u V razred.⁴⁶

⁴³ „Raspis–velikim županima za Prosvetna odeljenja – O. N. Br. 72089 od 20. novembra 1925. godine – Naplata takse u građanskim kao u srednjim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 20.

⁴⁴ „Odluka – Br. 71879/1925 od 19. februara 1926. godine – Prelaz učenika srednjih škola u viši razred građanskih škola”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 71–72.

⁴⁵ „Odluke – Br. 45962/III od 14. aprila 1926. godine – Ukidanje završnog ispita u građanskim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 7, Beograd, 1926, str. 211.

⁴⁶ „Raspisi – Br. 44169/II od 15. aprila 1926. godine – Ukidanje nižeg tečajnog ispita u srednjim školama, po članu 87. Finansijskog zakona za 1926/27. godinu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 7, Beograd, 1926, str. 213–214.

U prosvetnoj delatnosti Stjepana Radića posebna pažnja je posvećena građanskim školama. U vreme svog mandata on je, lično ili posredstvom nekog od načelnika u Ministarstvu, delovao u pravcu organizacione izgradnje građanskih škola. Akta koja su u tom smislu propisivana bila su inspirisana njegovim nastojanjima da u okviru svojih mogućnosti kao ministar prosvete unapredi rad u tim školama. Shodno tome donesena je odluka⁴⁷ sa ostvarene 42 (0,88%) funkcije na osnovu kojih su regulisani trajanje časova i odmora, zatim odluka⁴⁸ sa ostvarene 24 (0,50%) funkcije na osnovu kojih su za polovinu bile umanjene sve takse za razredne, završne i dopunske ispite u građanskim školama i odluka⁴⁹ sa ostvarenih 15 (0,31%) funkcija na osnovu kojih je odobrena promena naziva privatne ženske građanske škole u Zagrebu u predmetu molbe vlasnice i ravnateljice Milke Broh. Ovaj segment prosvetnog delovanja Stjepana Radića izvršen je sa ostvarenom 81 (1,69%) funkcijom.

U sklopu delovanja prema građanskim školama interesantno je izdvojiti odluku sa ostvarenih 16 (0,33%) funkcija u cilju pravilne primene odluka Ministarstva prosvete i na građanske škole trgovačkog smera u Bosni i Hercegovini. Prema ovoj odluci su prvi i drugi pripravnici razred preimenovani u prvi i drugi razred građanske škole, a treći i četvrti stručni razred u treći i četvrti razred građanske škole.⁵⁰ Takođe, iz grupe akata kojima je regulisana građanska škola ističe se odluka sa ostvarenih 20 (0,42%) funkcija kojima su vraćeni na snagu stari nastavni planovi i programi o predavanju nemačkog jezika kao obaveznog predmeta u građanskim školama u Sloveniji. Prema odluci predavanje nemačkog jezika bilo je planirano od 1. septembra 1926. godine, i to u prvom, drugom, trećem i četvrtom razredu po tri časa nedeljno sa gradivom pripremljenim prema spremi učenika. Odluka je donesena na osnovu prelazne odluke kojom su ponovo vraćeni na snagu stari nastavni planovi i programi u građanskim školama.⁵¹

Za širenje organizacione osnove građanskih škola u vreme mandata ministra prosvete Stjepana Radića ostvareno je 244 (5,08%) funkcije, od toga na prostoru Hrvatske i Slavonije moglo je da se ostvari 208 (4,33%).

⁴⁷ „Odluka – O. N. Br. 71843 od 29. decembra 1925. godine – Trajanje časova i odmora u građanskim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 12.

⁴⁸ „Odluka – Br. 8042/III od 26. januara 1926. godine – Smanjenje takse za privatne ispite u građanskim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 10.

⁴⁹ „Odluka – velikom županu Zagrebačke oblasti u Zagrebu – Br. 22142/III od 4. marta 1926. godine – Zagreb, privatna ženska građanska škola, s pravom javnosti, Milke Broh. Promjena naziva”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 74.

⁵⁰ „Odluka – O. N. Br. 83716 od 26. decembra 1925. godine – Naziv pojedinih razreda građanskih škola trgovačkog smera u Bosni i Hercegovini”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 11–12.

⁵¹ „Odluka – O. N. Br. 7714 od 25. januara 1926. godine – Predavanje nemačkog jezika u građanskim školama u Sloveniji, kao obaveznog predmeta”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 11.

Pored navedenih akta pronaden je jedan raspis upućen direktorima gimnazija sa ostvarene 33 (0,69%) funkcije na osnovu kojih je regulisan način ocenjivanja vrednoće u srednjim školama tako što se ocena nemarljivo brojno predstavljala jedinicom (1), a ne dvojkom (2). Shodno tome ocenjivanje je vršeno na sledeći način: pohvalno (5), marljivo (3) i nemarljivo (1).⁵²

Tokom mandata Stjepana Radića delovanjem Ministarstva prosvete bile su obuhvaćene i učiteljske škole. U većini slučajeva, akta koja su donošena za učiteljske škole propisivali su inspektori po odobrenju načelnika Odeljenja za osnovnu nastavu i narodno prosvetovanje. Tako je na osnovu raspisa sa ostvarenih 25 (0,52%) funkcija dato uputstvo za predavanje gimnastike koja je trebalo da se vrši istovremeno i učenicima i učenicama sa ukupno dva časa nedeljno.⁵³ U slučaju drugog raspisa ostvarene su 42 (0,88%) funkcije na osnovu kojih je regulisana primena postojećeg akta Ministarstva prosvete o izdavanju školskih uverenja i svedočanstava. Na osnovu raspisa izvršene su izmene utoliko što je izdavanje duplikata uverenja i svedočanstava bilo moguće samo po odobrenju Ministarstva prosvete. Ovaj raspis odnosio se na uverenja i svedočanstva izdata posle 1. januara 1919. godine.⁵⁴ Trećim raspisom koji je doneo ministar prosvete ostvarena je 71 (1,48%) funkcija kojom je regulisana procedura polaganja dopunskih ispita iz nacionalne grupe predmeta za one učitelje, učiteljice i zabavilje koji nisu bili srpsko-hrvatsko-slovenačke narodnosti a imali su završenu učiteljsku, odnosno školu za zabavilje u kojoj nisu učili predmete nacionalne grupe. Raspis je donesen u skladu sa nizom postojećih akta iz ove oblasti.⁵⁵ Shodno zadatim funkcijama, na osnovu postojeće regulative u Ministarstvu prosvete kao delu centralne državne uprave, ministar i ostali upravni organi bili su dužni da propišu podjednako kako ovaj raspis tako i prva dva. U delovanju prema učiteljskim školama uopšte, u vreme mandata ministra prosvete Stjepana Radića, ostvareno je 138 (2,88%) funkcija i to, pored ujednačavanja propisa iz oblasti srednjeg školstva, predstavlja kvalitet delovanja u Ministarstvu prosvete.

Pored navedenih akata, na osnovu postojećih propisa donesena je odluka sa ostvarenih 20 (0,42%) funkcija na osnovu koje je regulisano polaganje praktičnog učiteljskog ispita učitelja i učiteljica sa teritorije Ženske učiteljske

⁵² „Raspis – direktorima gimnazija – Br. 1492/VII od 5. januara 1926. godine – Ocenjivanje učenika – ca iz vrednoće u srednjim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 17.

⁵³ „Raspis – upravnicima učiteljskih škola – S. N. Br. 65922 od 21. decembra 1925. godine – Predavanje gimnastike u mešovitim učiteljskim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 17–18.

⁵⁴ „Raspis – upravnicima učiteljskih škola – O. N. Br. 78724 od 28. decembra 1925. godine – Izdavanje duplikata uverenja i svedočanstva”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 18.

⁵⁵ „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 18141/III od 20 februara 1926. godine – Poslednji dopunski ispiti iz nacionalne grupe predmeta”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 15–16.

škole u Beogradu.⁵⁶ Sa druge strane, raspis sa ostvarenih 14 (0,29%) funkcija, donesen na osnovu pitanja upravnika učiteljskih škola iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije, davao je objašnjenje da godišnji ispit ima da se primenjuje samo u onim učiteljskim školama u kojima po zakonu postoje godišnji ispiti. U školama u kojima nije postojao godišnji ispit – raspisom se nije tražilo polaganje.⁵⁷

U delovanju Ministarstva prosvete u oblasti srednjeg školstva moguće je izdvojiti akta kojima su, u većini slučajeva po naredbi načelnika Odeljenja za osnovnu nastavu i narodno prosvetovanje, propisivane disciplinske mere učenicima učiteljskih i srednjih škola. Shodno Disciplinskim pravilima i na osnovu izveštaja upravnika škola, odnosno nastavničkih saveta i prosvetnih inspektora, disciplinske mere su obično podrazumevale isključenje učenika iz svih srednjih, stručnih ili učiteljskih škola u Kraljevini. Takav akt bio je raspis sa ostvarenih 27 (0,56%) funkcija na osnovu kojih su, zbog podstrekanja učenika na protivljenje školskim vlastima, isključena dva učenika učiteljske škole u Danilovgradu.⁵⁸ Zatim, tu je i raspis sa ostvarenih 18 (0,38%) funkcija na osnovu kojih je zbog višestruke krađe isključen učenik učiteljske škole u Sarajevu.⁵⁹ Pronađen je akt Stjepana Radića sa ostvarenih 15 (0,31%) funkcija na osnovu kojih je izmenjena odluka kojom je Stjepan Rupec, učenik drugog razreda učiteljske škole u Gospiću, kažnjen isključenjem iz svih srednjih i njima sličnih škola tako što se Stjepan Rupec isključuje iz svih učiteljskih škola u Primorsko-krajiškoj oblasti.⁶⁰

Disciplinske mere učenicima srednjih škola ostvarene su sa 60 (1,25%) funkcija, od toga na osnovu ostvarenih 15 (0,31%) funkcija umanjena je izrečena disciplinska mera jednom učeniku sa prostora Hrvatske i Slavonije.

Za učenike kažnjene po Disciplinskim pravilima donesen je po naredbi načelnika Odeljenja za osnovnu nastavu raspis kojim je ostvareno 15 (0,31%) funkcija na osnovu kojih je bilo regulisano da ispit koji su polagali učenici otpušteni po članu 47 Disciplinskih pravila nije imao karakter privatnog ispita,

⁵⁶ „Odluka – upravnicima ženske i muške učiteljske škole u Beogradu – Br. 22555/III od 27. februara 1926. godine – Polaganje praktičnog učiteljskog ispita učitelja i učiteljica sa teritorije Ženske učiteljske škole u Beogradu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 75.

⁵⁷ „Raspis – upravnicima učiteljskih škola Br. 38044/III od 31. marta 1926. godine – Polaganje godišnjih ispita u učiteljskim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 172.

⁵⁸ „Raspis – upravnicima učiteljskih škola – O. N. Br. 78779 od 15. decembra 1925. godine – Odobrenje odluke nastavnčkog saveta učiteljske škole u Danilov gradu, kojom se otpuštaju iz svih učiteljskih škola u Kraljevini Vasilije Stanić i Tomo Kojičić, učenici III razreda pomenute škole”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 5, Beograd, 1926, str. 130.

⁵⁹ „Raspis – upravnicima srednjih i učiteljskih škola – O. N. Br. 78073 od 21. decembra 1925. godine – Isključenje Jura Ančića iz svih srednjih i stručnih škola u Kraljevini”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 5, Beograd, 1926, str. 132.

⁶⁰ „Odluka – Br. 9364/III od 29. januara 1926. godine – Izmjena odluke kojom je Stjepan Rupec isključen iz svih srednjih i njima sličnih škola”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 5, Beograd, 1926, str. 129.

jer se učenik, i kada je bio otpuštan po čl. 47, smatrao za učenika svoje škole i samo u njoj je mogao da polaže ispit.⁶¹

Oblast osnovnog školstva bila je širim spektrom obuhvaćena aktima kojima je Ministarstvo prosvete delovalo na nju. Tokom svog mandata ministar prosvete Stjepan Radić potpisao je na osnovu Zakona o narodnim školama dva tečaja na osnovu kojih su nastavnici mogli da se jave u aktivnu službu. Prvim tečajem ostvarene su 194 (4,05%) funkcije na osnovu kojih je 143 nastavnika/ca u 34 mesta moglo da se javi u aktivnu službu ako su imali najmanje deset godina stalne učiteljske službe.⁶² Drugim tečajem ostvareno je 460 (9,61%) funkcija na osnovu kojih je 316 nastavnika/ca u 125 mesta moglo da dobije aktivnu službu ako su imali najmanje punih pet godina učiteljske službe.⁶³

Sa ostvarene 654 (13,66%) funkcije 459 nastavnika/ca prevedeno je u aktivnu službu, što je bio redovan i rutinski postupak koji je ministar kao šef nekog resora u državnoj upravi bio obavezan da sprovodi.

Ministar prosvete ili ministrov pomoćnik potpisivali su akta na osnovu kojih su otvarane osnovne škole sa mestima za učitelje. Na području Hrvatske i Slavonije kao osnova za donošenje takvih akta služio je Školski zakon od 31. oktobra 1888. godine. Tako je prema odluci sa ostvarenih 18 (0,38%) funkcija otvorena osnovna škola u Karlovcu za predele Baniju, Selce i Gradac sa četiri učiteljska mesta rimokatoličke veroispovesti. Odluka je doneta na osnovu zaključaka „samoupravnog odbora zastupstva slobodnog i kraljevskog grada Karlovca” od 12. decembra 1925. godine.⁶⁴ Na osnovu odluke sa ostvarenih 18 (0,38%) funkcija osnovana je jednorazredna osnovna škola sa mestom za učitelja istočno pravoslavne veroispovesti na kolonizaciji pustare Brešće, opština Retfala osječkog sreza, oblasti Osijek. Odluka je donesena na osnovu pismene molbe učitelja od 5. oktobra 1926. godine. Novčana sredstva skupljena su iz budžeta 1926/27. godine i od sredstava upravne opštine Retfale.⁶⁵ U selu Buban grubišnopoljskog sreza, oblasti Osijek, na osnovu akta sa ostvarenom 21 (0,44%) funkcijom odlučeno je da se osnuje jednorazredna osnovna škola za sela Buban i Brzaju i pri njoj otvori mesto za učitelja istočno pravoslavne veroispovesti.

⁶¹ „Raspis – upravicima učiteljskih škola – O. N. Br. 77532 od 28. decembra 1925. godine – Ispit učenika učiteljskih škola otpuštenih po članu 47. disciplinskih pravila”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 18.

⁶² „Stečaj – Br. 31924/III od 16. marta 1926. godine – Stečaj za popunjavanje praznih i privremeno popunjenih mesta nastavnčkih u varošima”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 79.

⁶³ „Stečaj – Br. 37429 od 30. marta 1926. godine – Stečaj za popunjavanje praznih i privremeno popunjenih mesta nastavnčkih u varošima i varošicama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 80–81.

⁶⁴ „Odluka – velikom županu Primorsko-krajiške oblasti – Br. 1158/III od 31. januara 1926. godine – Karlovac grad, otvorenje osnovne škole za gradski predjel Banija”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 11.

⁶⁵ „Odluka – Br. 12417/III od 17. februara 1926. godine – Otvaranje škole na pustari Brešće i stvaranje mjesta za nastavnika pri istoj školi”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 73.

Takođe je odlučeno da se dvorazredna osnovna škola u Zrinskoj, istoga sreza i oblasti, uredi kao jednorazredna i da se tu preuredi mesto za učitelja rimokatoličke veroispovesti. Akt je donesen na predlog velikog župana u Osijeku.⁶⁶ Aktom u kojem je ostvareno 12 (0,25%) funkcija osnovana je jednorazredna osnovna škola sa jednim mestom za učitelja istočno pravoslavne veroispovesti u Cerovcima, srez Gračac, oblast Primorsko-krajiška. Školsku opštinu sačinjavala su sledeća mesta: Duboki Do, Malo Glogovo, Turovac, Vučipolje.⁶⁷ Odlukom u kojoj je bilo ostvareno 15 (0,31%) funkcija osnovano je drugo mesto rimokatoličkog učitelja pri osnovnim školama u Sisku.⁶⁸

Stjepan Radić je za otvaranje škola sa pet mesta za učitelje rimokatoličke veroispovesti ostvario 39 (0,82%) funkcija. Sa druge strane za otvaranje škola sa dva mesta za učitelje istočno pravoslavne veroispovesti ostvario je 30 (0,63%) funkcija. Samo u jednom slučaju ostvario je 21 (0,44%) funkciju kojom su otvorene škole sa po jednim mestom za učitelje rimokatoličke i istočno pravoslavne veroispovesti. Uzevši u obzir gore navedeno obrazloženje, možemo da zaključimo da je u toku mandata ministra prosvete Stjepana Radića na području Hrvatske i Slavonije u svrhu otvaranja škola sa radnim mestima ostvareno 90 (1,89%) funkcija.

Prema navedenim aktima moguće je zaključiti da su se u praksi primenjivali i prosvetni zakoni hrvatske banske vlade. Na osnovu tih zakona Hrvatska i Slavonija imale su autonomiju u oblasti prosvete još iz vremena Austro-Ugarske. Ovime je, u pogledu primene prosvetnog zakonodavstva, bila sačuvana pokrajinska autonomija u Hrvatskoj i Slavoniji. Svoje odluke iz oblasti osnovnog školstva Stjepan Radić je bio obavezan da donese na osnovu uvažavanja samouprave u oblastima, principa lokalne samouprave jednog mesta i principa prosvetne autonomije koji se na teritoriji Hrvatske i Slavonije sačuvao još iz vremena Austro-Ugarske. Mogućnost da se na inicijativu učitelja osnivaju škole i otvaraju radna mesta upućuje na demokratsku proceduru u državnoj upravi.

Pored navedenih, pronađen je još jedan akt Stjepana Radića sa ostvarenih 28 (0,58%) funkcija na osnovu kojih je otvorena nova škola u Ostrošcu, u cazinskom srezu. Ovim aktom potvrđeno je da je funkcionisala samouprava u oblastima i da se Zakon o narodnim školama primenjivao na prostoru Bosne i Hercegovine. Postupak da se na osnovu molbe džematskog medžlisa donese odluka o otvaranju škole ukazuje da je u državnoj upravi postojala demokratska procedura.⁶⁹

⁶⁶ „Odluka – Br. 8388/III od 25. februara 1926. godine – Otvaranje škole u Bubnu i stezanje dvorazredne škole u jednorazrednu u Zrinskoj”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 73.

⁶⁷ „Odluke – Br. 39839/III od 10. aprila 1926. godine – Osnivanje jednorazredne osnovne škole u Cerovcima sreza gračačkog”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 167.

⁶⁸ „Odluka – Br. 32223/III od 14. aprila 1926. godine – Osnivanje drugog mjesta rimokatoličkog učitelja u Sisku”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 7, Beograd, 1926, str. 212.

⁶⁹ „Odluke – Br. 29895 od 20. marta 1926. godine – Otvaranje nove škole u Ostrošcu, u srezu cazinskom”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 5, Beograd, 1926, str. 129.

Na osnovu postojećih i važećih propisa, kao i prema utvrđenom mišljenju Glavnog prosvetnog saveta, u Ministarstvu prosvete je donošena regulativa o udžbenicima za osnovne škole. Akta kojima su regulisana pitanja vezana za udžbenike potpisivali su ministar prosvete ili po njegovoj naredbi načelnik Odeljenja za osnovnu nastavu. Shodno tome, na osnovu raspisa sa ostvarenih 15 (0,31%) funkcija odobrena je upotreba opšte čitanke „Altalános Olvaskönyk” od Mihajla M. Stanojevića i Jeremije Pavlovića u V i VI razredu osnovnih škola.⁷⁰ Raspisom sa ostvarenih 19 (0,40%) funkcija produženo je vreme upotrebe odobrenih udžbenika državnog ili privatnog izdanja sa tri na četiri godine.⁷¹ Da bi se odredilo koji će se udžbenici koristiti za pojedine nastavne predmete, a koji ne, u školskoj 1926/27. godini donet je raspis sa ostvarenih 36 (0,75%) funkcija na osnovu kojih je odlučeno da se provere svi udžbenici za osnovne škole u celoj Kraljevini, osim bukvara i čitanke koji su na osnovu raspisanog stečaja od 1923. godine odobreni ministarskom odlukom od 18. avgusta 1925. godine (O. N. Br. 46855) pod uslovom da su ih pisci prilagodili pomenutoj odluci.⁷² Kako bi se na osnovu iste ministarske odluke odobrilo štampanje udžbenika, donesen je raspis sa ostvarenih 26 (0,54%) funkcija na osnovu kojih su pozvani svi pisci da prema komisijskim primedbama i u dogovoru sa ocenjivačima unesu potrebne izmene u svoje bukvaru i čitanke.⁷³ U svrhu stručnog poboljšanja udžbenika za osnovne škole, unapređenja osnovne nastave i u svrhu uređenja pisama na kojima bi se izdavali bukvari i čitanke donet je raspis sa ostvarene 184 (3,84%) funkcije kojima su regulisana izdanja i upotreba čitanke u osnovnim školama i važio je na celju teritoriji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.⁷⁴ Da bi se odobrila upotreba udžbenika „Reformatus Vallas” za učenike reformatske veroispovesti, donesen je raspis sa ostvarenih 9 (0,19%) funkcija.⁷⁵

Možemo da zaključimo da je Stjepan Radić u oblasti osnovnog školstva, po pitanju udžbenika ostvario 289 (6,03%) funkcija. Prema potpisanim aktima

⁷⁰ „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 10925/III od 9. februara 1926. godine – Upotreba čitanke „Altalános Olvaskönyk” u V i VI razredu osnovnih škola”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 19.

⁷¹ „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 484/III od 19. februara 1926. godine – Vreme upotrebe odobrenih udžbenika državnog ili privatnog izdanja”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 19.

⁷² „Raspis – velikim županima za prosvetna odeljenja – Br. 26454/III od 8. marta 1926. godine – Pregledavanje udžbenika, koji će se upotrebljavati u školskoj godini 1926/27”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 76–77.

⁷³ „Raspis – velikim županima za prosvetna odeljenja – Br. 26455/III od 8. marta 1926. godine – Izmene u bukvarima i čitankama prema komisijskim referatima”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 76.

⁷⁴ „Raspis – svim prosvetnim inspektorima u državi – Br. 39561/III od 30. marta 1926. godine – Izdanja i upotreba bukvara i čitanke u osnovnim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 5, Beograd, 1926, str. 130–132.

⁷⁵ „Raspis – Prosvetnim inspektorima Br. 37657/III od 10. aprila 1926. godine – Upotreba udžbenika ‘Reformatus Vallas’ za učenike reformatske veroispovesti”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 171.

delovao je na celoj teritoriji Kraljevine. Njegova akta morala su da se zasnivaju na postojećim odlukama donošenim u ministarstvu, kao i na mišljenju koje je o udžbenicima dalo nadležno telo – Glavni prosvetni savet Ministarstva prosvete.

U svrhu potvrđivanja rasporeda i regulisanja predavanja veronauke učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije, ministar prosvete Stjepan Radić doneo je raspis kojim je ostvario 25 (0,52%) funkcija na osnovu kojih je ponovo potvrđen raspored predavanja veronauke učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije sadžan u postojećim aktima.⁷⁶ U cilju olakšavanja što boljeg izučavanja veronauke učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije, doneo je raspis sa ostvarenih 14 (0,29%) funkcija na osnovu kojih je predavanje veronauke bilo propisano u svim razredima svakoga dana po podne sa po dva časa.⁷⁷ Versku nastavu učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije Stjepan Radić je regulisao sa propisanih 39 (0,81%) funkcija.

Ostala su još dva akta na osnovu kojih se iz Ministarstva delovalo na oblast osnovnog školstva. Prvi je naredba koju je potpisao načelnik Odeljenja za osnovnu nastavu sa ostvarenih 19 (0,40%) funkcija. Njom je trebalo da se otkloni pojava u praksi da se učenici/ce u mestima gde ima više podvojenih škola vode po dve i više godina kao učenici jedne škole, dok su u stvari ti učenici već završili osnovnu školu u drugoj školi dotičnog mesta ili u mestima kuda su se odselili.⁷⁸ Drugi akt je odluka Stjepana Radića sa ostvarenih šest (0,13%) funkcija na osnovu kojih je stavljena van snage odluka O. N. Br. 15703 od 25. marta 1925. godine po kojoj su narodna osnovna škola i opšta narodna škola u Zemunu (gornji grad) spojene u jednu petorazrednu osnovnu školu. Umesto ove odluke, Stjepan Radić je propisao da se opšta narodna škola, u toku školske 1926/27. godine, odvoji od narodne osnovne škole i obrazuje jednorazredna opća pučka škola (gornji grad) sa hrvatskim nastavnim jezikom, a učiteljsko mesto zauzme učitelj rimokatoličke veroispovesti.⁷⁹ Ova odluka odražava Radićeva nastojanja da kao ministar prosvete u praksi reaktivira prosvetne programe Odeljenja za bogoštovlje i nastavu hrvatske banske vlade iz vremena Austro-Ugarske.

Ministarstvo prosvete je u vreme mandata Stjepana Radića ispoljilo tendenciju da ostavri i neke opšte kulturne i prosvetne ciljeve. Na osnovu raspisa sa

⁷⁶ „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 18140 od 19. februara 1926. godine – Predavanje veronauke učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 15

⁷⁷ „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja u Južnoj Srbiji – Br. 44191/III od 14. aprila 1926. godine – Predavanje veronauke učenicima muslimanske veroispovesti u školama Južne Srbije”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 171.

⁷⁸ „Naredba – velikim županima za Prosvetna odeljenja – O. N. Br. 72921 od 18. novembra 1925. godine – Doseljeni đaci bez prevodnice da se ne smeju primiti”, *Osnovna nastava*, Službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, I, 36, Beograd, 1925, str. 1329–1330.

⁷⁹ „Odluka – Br. 19476/III od 20. februara 1926. godine – Narodna osnovna škola i pučka škola u Zemunu odvojene”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 10.

ostvarenih 38 (0,79%) funkcija podržana je molba Hrvatskog kulturnog društva „Napredak” u Sarajevu upućena Ministarstvu prosvete da se svim prosvetnim ustanovama u zemlji preporuči da ovome društvu, iz svog knjižnog fonda, po mogućstvu, poklone bar po jedan primerak od svojih dosadšnjih i budućih edicija, svih knjiga, časopisa, brošura, kompozicija i novina koje imaju u dva ili više primerka.⁸⁰ Takođe, odgovarajućim aktima podržana je pretplata na časopise. Raspisom sa ostvarene 23 (0,48%) funkcije podržano je otkupljivanje *Almanaha Jadranske straže* u što većem broju primeraka. Namera je bila da svaka srednja, stručna i narodna škola, prosvetno-kulturna ustanova i narodna biblioteka nabave ovu knjigu.⁸¹ Takođe, jednim raspisom sa ostvarenih 20 (0,42%) funkcija stvoreni su uslovi da se poveća broj pretplatnika na časopis *Poljoprivredni glasnik*, kao i to da se škole već preplaćene na časopis pozovu na urednije plaćanje pretplate.⁸² Širenje mreže pretplatnika na pomenute časopise bila je ustaljena praksa Ministarstva prosvete i akte ovakve sadržine obično su potpisivali pomoćnici ministra prosvete ili načelnici odeljenja, već prema naredbi samog ministra prosvete.

Pored navedenih akata ovde ćemo pomenuti Raspis upućen oblasnim i sreskim školskim nadzornicima – Br. 7949/III od 26. januara 1926. godine – *Popularna predavanja za narod*, koji je potpisao Stjepan Radić. Ovaj raspis, sa ostvarenih 137 (2,86%) funkcija, upućen je oblasnim i sreskim školskim nadzornicima i za cilj je imao da podstakne javna popularna predavanja kao važan činilac u prosvetivanju naroda. Prema prirodi cilja pozvani su svi prosvetni radnici, a u prvom redu narodni učitelji i učiteljice da odmah pristupe organizaciji prosvetnog odbora u svom mestu. Prosvetni odbori trebalo je da budu nosioci organizacije predavanja za narod u toku zime, shodno tome propisivan je način njihovog organizovanja.⁸³ Prema izvedenim istraživanjima raspis za organizovanje popularnih predavanja nije ostvario svoje ciljeve.⁸⁴

⁸⁰ „Raspis upućen velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 5333/III od 18. januara 1926. godine – Društvu 'Napredak' u Sarajevu poklon knjiga, časopisa, brošura itd.” propisivao je sledeće funkcije: organizacione 26 (68,42%), materijalne 11 (28,95%) i ostale 1 (2,63%). Ukupno je sadržao 38 funkcija. *Prosvetni glasnik*, Službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 20.

⁸¹ „Raspis upućen velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 7371/III od 23. januara 1926. godine – Pretplata na *Almanah Jadranske Straže*” propisivao je sledeće funkcije: organizacione 19 (82,60%), normativno-pravne 1 (4,35%) i materijalne 3 (13,05%). Ukupno je imao propisane 23 funkcije *Prosvetni glasnik*, Službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, XLII, 1–2, Beograd, 1926, str. 16.

⁸² „Raspis – velikim županima za Prosvetna odeljenja – Br. 7868/III od 25. januara 1926. godine – Pretplata na 'Poljoprivredni glasnik' po školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926 str. 16–17.

⁸³ „Raspis – oblasnim i sreskim školskim nadzornicima – Br. 7949/III od 26. januara 1926. godine – Popularna predavanja za narod”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 1–2, Beograd, 1926 str. 13–14.

⁸⁴ Videti: Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, I–III, Beograd, 1996, str. 1/221–223.

U nastojanju da se podstakne ostvarivanje opštih kulturnih i prosvetnih ciljeva propisano je 218 (4,37%) funkcija, od toga za pomoć Hrvatskom kulturnom društvu „Napredak” u Sarajevu propisano je 38 (0,79%) funkcija.

Kadrovsku politiku vođenu u Ministarstvu prosvete možemo da sagledamo na jednom broju akta. Na osnovu raspisa sa ostvarenih 49 (1,02%) funkcija regulisana je zamena obolelih nastavnika. Raspisom se, na taj način, nastojalo na otklanjanju negativne pojave da pojedina odeljenja na duže vreme ostaju zatvorena. Razlog tome je taj što prosvetni inspektori nisu imali pravo da postavljaju učitelje ni u privremenom svojstvu. U cilju sprečavanja negativnih efekata, prosvetnim inspektorima u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini data je mogućnost da na mesta obolelih postavljaju svršene učiteljske kandidate za namesne učitelje, odnosno dnevničare iako nisu imali sve uslove propisane čl. 4 i 12 Zakona o činovnicima od 1923. godine.⁸⁵ U smislu ocenjivanja svih prosvetnih službenika (profesora, školskih nadzornika, učitelja/ca i upravnika bez odeljenja) u Ministarstvu prosvete, pri prosvetnim odeljenjima i kulturno-humanim ustanovama, doneta je odluka sa ostvarene 43 (0,90%) funkcije na osnovu kojih je odlučeno da se ocenjivanje vrši kao i u slučaju ostalih državnih službenika.⁸⁶ Na osnovu molbi učitelja i učiteljica penzionisanih po starom zakonu da se reaktiviraju i prevedu na plate po novom činovničkom zakonu propisana je odluka sa ostvarene 43 (0,90%) funkcije kojima je to omogućeno.⁸⁷ Da bi se regulisao rad nastavnika građanskih i srednjih škola kao honorarnih nastavnika u opštim zanatskim, zanatsko-trgovačkim i produžnim školama za usavršavanje zanatskog i trgovačkog podmlatka, doneta je odluka sa ostvarenom 31 (0,65%) funkcijom na osnovu koje je njihov rad ograničen na osam nedeljnih časova.⁸⁸

Kadrovska politika sprovedena je na osnovu ostvarenih 166 (3,47%) funkcija, od toga se u užem smislu 49 (1,02%) isključivo odnosilo na Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu.

Upravljanje samim Ministarstvom prosvete moguće je delimično sagledati na osnovu odluke sa ostvarenih 13 (0,27%) funkcija kojom su postavljeni predsednik i delovođe Stručnog saveta. Ministar prosvete doneo je odluku utemeljenu na Zakonu o činovnicima.⁸⁹ Na osnovu raspisa sa ostvarenih 114 (2,38%)

⁸⁵ „Raspis – prosvetnim inspektorima u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini – Br. 26542/III od 8. marta 1926. godine – Zamjene obolelih nastavnika propisivao je sledeće funkcije”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 75–76.

⁸⁶ „Odluka – Br. 2233 od 8. marta 1926. godine – Ocenjivanje prosvetnih službenika pri raznim odeljenjima”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 72.

⁸⁷ „Odluka – Br. 31914 od 18. marta 1926. godine – Reaktiviranje penzionisanih učitelja–ca po starom zakonu”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 71.

⁸⁸ „Odluke – Br. 27300/III od 12. aprila 1926. godine – Nastavnici osnovnih, građanskih i srednjih škola kao honorarni nastavnici u zanatskim i produžnim školama”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 167.

⁸⁹ „Odluka – Br. 17332/I od 13. februara 1926. godine – Postavljenje predsednika i delovođe Stručnog saveta”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 3–4, Beograd, 1926, str. 70–71.

funkcija nastojalo se da se stvori mogućnost za regulisanje pitanja službenih putovanja sreskih i oblasnih školskih nadzornika, u prosvetnim odeljenjima u Srbiji, Crnoj Gori i Vojvodini. Raspis je uvažavao stanje određeno zakonom o budžetskim dvanaestinama za avgust–novembar 1925. godine kojim su ukinuti neki dodaci i nadzornički honorari.⁹⁰

*

* *

U toku svog mandata ministar prosvete Stjepan Radić je doneo 57 akta u kojima je ostvario ukupno 4.788 funkcija. U svim aktima ostvario je najviše organizacionih funkcija 3.627 (75,75%), tako se njegovo upravljanje Ministarstvom prosvete Kraljevine SHS većinom ispoljavalo kao organizovanje. U okviru takve uprave uočava se nastojanje da se delovanje usmeri prema institucijama visokog, višeg, srednjeg i osnovnog školstva na području Hrvatske i Slavonije, odnosno da se propisanim aktima podrže inicijative hrvatskih kulturnih društva ili deluje u prilog pojedinaca sa prostora Hrvatske i Slavonije. Takva akta ostvarila su ukupno 2.948 (61,55%) funkcija. U okviru tako propisanih akta centralno mesto zauzimaju ona kojima je u organizacionom smislu uobličena Ekonomsko-komercijalna visoka škola u Zagrebu sa ostvarenih 2.466 (51,50%) funkcija. Ovime je ostvarena i jedna od bitnih stavki u programu Stjepana Radića o visokom školstvu iz vremena pre stvaranja Kraljevine SHS. Što se tiče celine samog prosvetnog programa Stjepana Radića i Hrvatske seljačke stranke, stvara se utisak da on nije odgovarao stvarnom stanju u Kraljevini SHS i da se prema tome nije mogao efikasno primeniti. Umesto toga Stjepan Radić je delovao u pravcu jačeg organizovanja svih vrsta školskih institucija na prostoru Hrvatske i Slavonije.

Sa druge strane, vrlo je uočljivo da Stjepan Radić potpuno zapostavlja rad na ujednačavanju školskih propisa jer u tom smislu ostvaruje samo 110 (2,29%) funkcija. Osim toga u Ministarstvu prosvete je u vreme njegovog mandata osetno redukovano delovanje u pravcu izgrađivanja opštih i jedinstvenih propisa koji je trebalo da se zasnivaju na prethodno ustanovljenim i ujednačenim zakonima za celu Kraljevinu. Na aktima takve vrste ostvareno je 427 (8,91%) funkcija.

⁹⁰ „Raspis – svim prosvetnim odeljenjima u Srbiji, Crnoj Gori i Vojvodini – Br. 42048/III od 10. aprila 1926. godine – Službena putovanja sreskih i oblasnih školskih nadzornika”, *Prosvetni glasnik*, XLII, 6, Beograd, 1926, str. 169–170.

Summary

Stjepan Radić as the Minister of Education for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians

Mr. Stjepan Radić was the Minister of Education for the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians in the November 17, 1925 to April 15, 1926 period. The Minister of Education's ministerial duties were regulated by both the Vidovdan Constitution and legal acts regulating the state administration. These were the basics on which the Minister's duties in domains of education, science and culture were regulated.

Papers, established by Mr. Stjepan Radić in his capacity of Minister of Education, were classified by their basic functions: organizational, normative-judicial, material, personnel, and the other. Mr. Radić established the vast majority of fundamental functions, out of which 3.627 (75,75%) were organizational ones. The purpose of establishing numerous organizational functions was to implement in practice, as successfully as possible, provisions on education, upbringing and culture, as anticipated by the Croatian Peasant Party political program, e.g. by Mr. Radić as its leader.

In the course of his term of office Mr. Stjepan Radić, the Minister of Education, established the most functions – 2.466 (51,50%) out of 4.788 total – for the post-secondary Economy-Commercial School in Zagreb. By establishing them, he contrived one of the essential items of his own education and culture program, which was higher representation of sciences essential to wellbeing of both economy and state as a whole, at the Zagreb University. In this case these were economic-commercial sciences, together with pragmatic commercial subjects such as banking or accounting.